

8. **Торговельно-економічне співробітництво України та ЄС** [Електронний ресурс] // Матеріали Міністерства закордонних справ України. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ukraine-eu-trade>.

9. Акуленко Л. **Що змінить «тимчасове виконання» Угоди про асоціацію? ІНФОГРАФІКА** [Електронний ресурс] / Л. Акуленко, Д. Наumenко, В. Кузик, Г. Заворітня // Європейська правда. – 12 листопада 2014. – Режим доступу : <http://www.Eurointegration.com>

10. **Provisions of Association agreement between Ukraine and the European Union on free trade area** [Електронний ресурс] / Матеріали Урядового порталу. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=202330&cat_id=202329.

11. **Європейський порядок денний для України – 2014** [Електронний ресурс] // Матеріали Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_nauk_an_rozrobku/Evropejskyj%20poryadok%20dennyj%202014.pdf.

12. ПавліхаН. В. **Управління конкурентоспроможністю національної економіки: регіональний вимір** : [монографія] / Наталія Володимирівна Павліха, Ірина Василівна Кицюк ; відп. ред. Н. В. Павліха. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014 – 188 с.

Рецензент: д.е.н., професор Павлов В.І.

УДК 911.3:33

П. Т. САБЛУК
М. Ф. КРОПИВКО

КЛАСТЕРНА ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗБУДОВИ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Незважаючи на несміливі спроби державних і регіональних органів української влади виправити становище, занепад села продовжується. Головною причиною цього стало відокремлення агропромислового виробництва від соціальної

©Саблук П.Т. - академік НААН, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» НААН;

©Кропивко М.Ф. - академік НААН, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» НААН

сфери. Сільськогосподарські підприємства, що раніше опікувалися розвитком об'єктів соціальної інфраструктури на закріплених за ними сільських територіях, в основному передали ці об'єкти у комунальну власність. З цієї причини, а також з огляду на економічний стан, підприємства переважно не в змозі більше фінансувати соціальну сферу села. Органи місцевого самоврядування, на які покладено утримання соціальних закладів, за умов відсутності достатніх коштів в місцевих бюджетах не можуть забезпечити навіть просте, а тим більше розширене відтворення соціальної інфраструктури села.

Одним із шляхів виправлення такого становища є централізація владних повноважень і зміцнення на цій основі місцевих бюджетів. У цьому зв'язку постає питання, як зробити так, щоб при децентралізації управління економіка агропромислового виробництва працювала в узгодженні з розвитком сільських територій. Для цього необхідно подолати протиріччя між великотоварним агропромисловим виробництвом, при якому основні переробні потужності і фінансові потоки концентруються у центральних садибах або містах, та необхідністю наповнення місцевих бюджетів коштами і забезпечення сільських жителів роботою. Одним із можливих шляхів вирішення даної проблеми є кластерна організація розвитку сільської економіки.

Мета публікації. Привернути увагу органів державної і регіональної влади та науковців до кластерної форми організації розвитку економіки агропромислового виробництва і сільських територій.

Зміст публікації. Базові положення економічної теорії визначають, що конкурентоспроможне виробництво товарів масового попиту, до яких відноситься і сільськогосподарська продукція та продовольство, має бути таким, яке спроможне формувати достатньо великі партії товарів. При великотоварному виробництві виникає так званий «зростаючий ефект масштабу», який дозволяє підприємствам отримувати додаткові вигоди від спеціалізації праці і управлінського персоналу, запровадження технологічних і організаційно-економічних інновацій, зниження витрат виробництва, трансакційних витрат тощо, і тим самим підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції.

В значній частині країн світу в якості основного підходу до організації конкурентоспроможного і одночасно більш соціально спрямованого виробництва все більшого значення набирає кластерна організація розвитку. Підтвердженням цьому є практичне розгортання перебудови організації виробництв і територій на кластерних засадах в країнах Європи, Азії, Північної Америки.

Європейським Союзом підготовлено «Європейський кластерний меморандум» для узгодження дій країн-членів щодо їх інноваційного розвитку на основі кластерних ініціатив (2007), широко застосовується так звана кластерна політика розвитку економіки (Cluster-Based Economic Development) з відповідним інституційним забезпеченням.

Кластерні ініціативи щодо організації розвитку реалізуються в різних сферах економіки цих країн – в металургії, електроніці, легкій промисловості, сільському господарстві тощо, при цьому тісно переплітаються питання розвитку виробничої і соціальної сфер. Тому можна говорити про зародження «кластерної» економіки, яка має свої теоретичні основи, методологічні особливості та практичні переваги.

Її витoki виходять з теорій економіки, що засновані на географічній концентрації виробництв (агломераціях), і беруть початок ще з робіт Альфреда Маршалла («Принципи економічної теорії», 1890), через теорії міжнародної конкуренції Майкла Портера, який ввів в теорію економіки поняття «кластер» («Конкурентні переваги націй», 1990), і які переломлюються сьогодні на розвиток локальних економік.

Різні автори приводять альтернативні визначення поняття «кластер» в економіці, акцентуюючи увагу на тих або інших його характерних рисах: територіальна ознака, географічна концентрація виробництва, участь комерційних підприємств та некомерційних організацій, наявність між учасниками кластера тісних зв'язків на основі спільних інтересів, взаємодоповнюваність учасниками кластера один одного, конкуренція між учасниками кластера, налагодження державно-приватного партнерства тощо.

Класичним вважається поняття «кластер», наведене М. Портером [1, с. 206]: «Кластери – це сконцентровані за географічними ознаками групи взаємопов'язаних компаній,

спеціалізованих постачальників ресурсів та постачальників послуг; фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агенцій із стандартизації, а також торгових об'єднань) у певних галузях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу».

З цього визначення випливає, що це міжгосподарське територіальне об'єднання мережевого типу не тільки взаємодоповнюючих підприємств (як крупного бізнесу, так і малого підприємництва), що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного виробництва і реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції (товарів, послуг), а і інфраструктурних складових, що створюють умови для виробництва і просування продукції учасників кластера на продуктовому ринку, в числі яких органи дер-жавної влади та наукові установи.

Модель формування територіально-виробничого кластера та його вплив на стратегічний розвиток регіону (рис. 1.) можна зрозуміти, провівши історичну аналогію на прикладі становлення і розвитку Донецького вугільного кластера, що визначив напрям розвитку Донецької і сусідніх областей на 3–4 сторіччя вперед.

Рис. 1. Модель територіально-виробничого кластера

Джерело: розроблено авторами на основі матеріалів А.Е. Романова, В.П. Арашукова, ВНДІЕСГ (ВНИИЭСХ), Москва [5]

В кластері є ядро (інтегратор) – лідер, який ініціює процес формування кластера (англійський підприємець Джон Хьюз (Юз), який заснував інноваційне на той час підприємство – відкрив шахту для розробки перспективного родовища).

Навколо цього ядра почав формуватися кластероутворюючий блок – комплекс підприємств – учасників кластера – з виготовлення шахтного кріплення, вентиляційного, освітлювального і транспортного обладнання, виробництва знарядь з добування вугілля тощо, які спільними зусиллями замкнули технологічний ланцюг видобутку вугілля.

Однак цього основного блоку недостатньо для ефективної експлуатації добутих ресурсів. Потрібен блок внутрішньої інфраструктури – тих учасників кластера, які виконують функції з просування продукції, наприклад, залізниця для транспортування вугілля споживачам, маркетингова служба для організації продажу тощо.

Далі – блок зовнішньої інфраструктури, в т.ч. *суспільної* – сукупність суб'єктів господарювання, що забезпечують будівництво житла для проживання працівників підприємств (шахтарів), магазинів та інших закладів побутового і культурного обслуговування, *інноваційної* – сукупність суб'єктів, що забезпечують інноваційну складову розвитку кластера: школи, професійні училища, наукові установи для удосконалення технологій виробництва та навчання спеціальностям, *фінансової* тощо. Розбудову цієї інфраструктури забезпечував уже не сам підприємець, а органи влади. У агропромисловій сфері за подібним сценарієм відбувалося будівництво цукрових заводів в зоні Лісостепу, навколо яких виникали селища міського типу із соціальною інфраструктурою.

Як бачимо, визначальним в кластері є прямі зв'язки (як формальні, так і неформальні), що формуються для спільної діяльності з виробництва конкурентоспроможного продукту – окремий учасник кластера без співпраці з іншими не може налагодити ефективне виробництво. Одночасно це і конкуренція партнерів, яка спонукає їх до запровадження інновацій.

З сучасної вітчизняної практики формування і розвитку територіально-виробничих кластерів можна привести приклади міжгосподарських підприємств по виробництву і переробці аграрної продукції, гірсько-туристичного кластера «Буковель» та ін.

На цей час існує інформація про близько 800 потужних кластерів різних типів у 25 розвинених країнах світу та 24 країнах, що розвиваються. Прикладами всесвітньо відомих об'єднань підприємств, що досягли вражаючих успіхів у певній галузі промисловості, поєднавши переваги співробітництва виробників продукції, досягнень науки та підтримки владних структур окремих територій, є: «Пластикова долина» (м. Тарнув, Польща), Масачусетський мультимедійний кластер, Каліфорнійський кластер із виготовлення вина, Італійський взуттєвий кластер, «Даєдук» (Південна Корея), «Софія і Гренобль» (Франція), «Лубен» (Бельгія) та інші.

Щодо кластеризації економіки країн Європи, то можна стверджувати про повністю кластеризовану економіку Фінляндії (9 мегакластерів), відмітити економіку Нідерландів, яка поділяється на 20 мегакластерів, в Данії функціонує 29 кластерів, в яких беруть участь 40% усіх підприємств країни, які забезпечують 60% експорту, в Словенії прийнято стратегію зростання конкурентоспроможності промисловості та розроблено програму національного розвитку кластерів тощо. У ряді країн Близького Сходу, Південної Азії також були проведені реформи, пов'язані з кластерними підходами.

Прояви кластерних форм комплексного розвитку аграрного виробництва і соціальної сфери села є практично в кожному сільському територіально – адміністративному районі. Настав час їх про інвентаризувати і направити в русло розвитку.

Приведені вище приклади підводять нас до розуміння основного спрямування кластерної теорії як інструменту обґрунтування шляхів підвищення конкурентоспроможності територій і розміщених на ній виробництв за рахунок використання ефекту масштабу та замкнутого циклу виробництва. Це забезпечується шляхом підвищення конкурентоспроможності учасників кластера, їх здатності до впровадження інновацій, а також ініціювання нових видів діяльності.

Перш за все більша конкурентоспроможність учасників кластера забезпечується за рахунок використання природних, географічних і історичних переваг, які властиві тій або іншій території, її ресурсів (земельних, добувних, людських, рекреаційних тощо). Самі по собі ці переваги не можна

використати, якщо не буде налагоджене великомасштабне і якісне виробництво та пакування крупнотоварних партій продукції і/або комплексу послуг, що неможливо зробити, якщо не налагодити прямі постійні довірчі зв'язки між учасниками технологічного процесу на основі їх взаємної зацікавленості у спільній діяльності. Ефект масштабу при цьому проявляється не тільки у зростанні обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю, а і у зниженні трансакційних витрат. Тому кластерна організація розвитку спрямована на підвищення конкурентоспроможності бізнесу.

Ще одна перевага спільної діяльності в рамках кластера та, що налагоджується обміном ідеями і нововведеннями на основі співробітництва та конкуренції, часто під тиском взаємних вимог і претензій учасників (до якості та кількості сировини, комплектуючих, упаковки, сервісу, організації взаємовідносин тощо) стимулюється отримання нових знань та інформації, підвищення професійної майстерності і кваліфікації, впровадження нових технологій, залучення до вирішення техніко-технологічних і організаційно-економічних проблем наукових закладів тощо. Тобто, в кластері проявляється ефект синергії не тільки від більш ефективного використання традиційних ресурсів виробництва, а і нетрадиційних інноваційних, що суттєво збільшує конкурентні переваги його учасників.

Для суттєвого зростання продуктивності безпосередніх учасників кластера в сучасних умовах цього замало. Потрібно створити відповідну виробничу, побутову, соціальну та іншу інфраструктуру, створити нові робочі місця в сільських населених пунктах і адміністративних районах в галузях, пов'язаних з основною їх спеціалізацією, що забезпечить конкурентоспроможність продукції кластера. Тут уже виникає потреба в налагодженні приватно-державного партнерства, активної участі державних органів та органів місцевого самоврядування, їхніх установ з тим, щоб в співпраці з приватними учасниками вирішувати питання інфраструктурного і соціального характеру. Звідси висновок, що кластерна організація розвитку бізнесу носить інноваційну і соціальну спрямованість.

В організаційному плані краще, щоб формування кластера відбувалося «знизу», від зацікавлених підприємств, а органи

влади при цьому виступали би асоційованими партнерами, які допомагають становленню кластера як організаційно, так і фінансово. Разом з тим, спосіб кластерної організації розвитку не може бути однаково ефективно використаний у всіх сферах економіки того або іншого регіону. Кластери – це інструмент забезпечення зростання економіки території на вузових (пріоритетних) її напрямках з тим, щоб використати потенційні територіальні переваги. Тому вони виконують функцію своєрідних «точок зростання» регіональних економік.

Розбудова кластерів в тій або іншій сфері економіки – довготривалий процес і може бути реалізований на засадах стратегічного управління соціально-економічним розвитком територій з обґрунтуванням стратегій і програм розвитку розміщених на території підприємств, їх об'єднань, агломерацій тощо, їх спрямуванням на більш повне використання територіальних і ресурсних переваг.

Таким чином, можна зробити наступні висновки щодо характерних рис кластерної економіки:

- в умовах глобалізації традиційний поділ на сектори і галузі економіки відходить на другий план і в якості основного рушія розвитку стає кластерна економіка. Це підтверджується не тільки теоретичними викладками, а і напрямками економічних реформ, які проводяться у багатьох розвинених країнах світу;

- кластерна економіка спрямована на територіальний розвиток конкурентоспроможних виробництв (точок зростання) і на цій економічній базі – на забезпечення вищих стандартів життя населення цієї території;

- при кластерній економіці відбувається децентралізація стратегічного управління економічним і соціальним розвитком на засадах демократизації та державно-приватного партнерства.

Тому кластерна організація розвитку в багатьох країнах стає серцевиною їх регіональних і загальнодержавних економічних політик.

Особливо перспективним нам видається запровадження кластерного підходу до розвитку агропромислового виробництва і сільських територій. Це пояснюється тим, що в сучасних умовах визначальною стосовно особливої ролі сільськогосподарського виробництва в економіці країни і

суспільному бутті стає не стільки його частка у формуванні ВВП (майже десята його частина), а соціальна значимість галузі в забезпеченні життєдіяльності населення, перш за все сільського. Тому в стратегічному баченні місію і цілі агропромислового виробництва доцільно визначати не тільки в плані продовольчої безпеки та розвитку зовнішньоекономічного потенціалу країни, а в першу чергу як економічної першооснови розвитку сільських територій.

Досягненню цих взаємозв'язаних стратегічних цілей і мають бути підпорядковані заходи з формування конкурентоспроможного агропромислового виробництва. Вирішення цієї проблеми особливо злободенне з огляду на те, що основна маса сільськогосподарської продукції виробляється в багаточисельних дрібнотоварних особистих селянських і фермерських господарствах, а також в сільськогосподарських підприємствах, які самостійно не в змозі формувати достатньо великі партії сільськогосподарської продукції для продажу. Цим користуються посередницькі структури різних форм, які по суті монополізували продуктові ринки країни і в погоні за надприбутками успішно ведуть боротьбу за встановлення якомога нижчих закупівельних та якомога вищих споживчих цін. Тобто, в Україні сформувалася інфраструктура аграрного ринку як ринку посередників, які на підприємницьких засадах забезпечують процес просування товарів на продуктових ринках. Як наслідок, первинні виробники отримують лише до половини виручки від кінцевої (роздрібної) ціни на вироблену ними продукцію, в той час як в країнах з розвинутим сільським господарством на їх долю припадає дві третини і більше відсотків.

Тому, щоб потіснити посередників, потрібно розвивати інтеграційні процеси з використанням механізмів кооперації, корпоратизації, і як уже доведено вище – кластеризації.

Вітчизняна практика розвитку кооперації, передусім обслуговуючої, свідчить, що в ній зацікавлені переважно особисті селянські (ОСГ) та фермерські (ФГ) господарства, яким об'єднання в кооперативи дає змогу на основі спільної агротехнічної, заготівельної і збутової діяльності досягти співставних з сільськогосподарськими підприємствами рівнів технологічності та товарності. Тому за участю науковців Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»

підготовлені і прийняті урядом підзаконні акти, спрямовані на розвиток кооперації. Ці заходи, у випадку їх практичної реалізації, зможуть підвищити рівень конкурентоспроможності ОСГ та невеликих ФГ до рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Разом з тим ці необхідні заходи в напрямі формування великотоварного виробництва в сучасних умовах недостатні. Потрібна більш крупномасштабна інтеграція.

Тому ситуація на продуктових ринках стимулює формування корпоративних агропромислових формувань, зокрема так званих «агрохолдингів» – об'єднань та груп, заснованих на оренді розосереджених по територіях великих земельних масивів. На сьогодні, за нашими дослідженнями [4], близько 129 агрохолдингових формувань контролюють близько 8,7 млн га, тобто 23,5% сільськогосподарських угідь країни. Кількість та розміри таких об'єднань з року в рік збільшуються. Цей процес за рахунок використання ефекту масштабу та замкнутого циклу виробництва продуктів харчування позитивно впливає на конкурентоспроможність агропромислового виробництва, проте недостатньо впливає на розвиток сільських територій.

Корпоративні об'єднання такого типу мають ряд переваг великотоварного виробництва: розвинута спеціалізація; активне залучення інвестицій для технічного переоснащення; запровадження інноваційних технологій; виробництво продуктів харчування високої якості; можливості виходу на зовнішні ринки без посередників, уникнення подвійного оподаткування через організацію відокремлених структурних підрозділів тощо.

Проте дослідження, виконані в ННЦ «Інститут аграрної економіки» свідчать, що їхня діяльність призводить також до загострення соціальних проблем на селі: зростання рівня безробіття через вивільнення зайвих працівників, часто нераціонального використання землі через порушення сівозмін, встановлення занижених внутрішньокорпоративних закупівельних цін, недостатня участь у формуванні місцевих бюджетів та в розбудові соціальної інфраструктури села при її активній експлуатації тощо, що в кінцевому підсумку стає ще одним джерелом вимивання коштів із села [2].

Це ще більше віддаляє нас від вирішення проблеми забезпечення розвитку соціальної сфери села.

Тому слід вибирати інший шлях – це територіальна організація агропромислового виробництва, яка стимулює горизонтальні інтеграційні процеси, тим самим поліпшуючи умови для розвитку різних організаційних форм господарювання і спрямовуючи розвиток сільських територій в напрямі сталості та економічної самодостатності.

Ідея економічного самозабезпечення сільських територій не нова. Її в часи планової економіки намагалися втілити в життя у вигляді «раднаргоспів» у 1918–1931, 1957–1964 роках [3], потім у 70-х і першій половині 80-х років – РАПО (районних агропромислових об'єднань) [4]. Ці способи організації соціально-економічного розвитку територій не вдалося до кінця реалізувати, оскільки вони суперечили самим засадам побудови відповідної плановій економіці командно-адміністративної системи управління АПК «зверху-донизу».

В умовах же ринкової аграрної економіки, а надто при децентралізації владних повноважень, при якій забезпечення життєдіяльності сільських жителів покладається переважно на органи місцевого самоврядування сіл (селищ) та районів при збереженні агропромислового виробництва як економічної бази розвитку сільських територій, організація соціально-економічного розвитку сільських територій на засадах економічної самодостатності в перспективі є безальтернативною.

Разом з тим спосіб організації їх розвитку має відповідати принципам побудови ринкової економічної системи. Цим умовам краще всього із сьогодні відомих відповідає кластерний підхід.

При цьому агропромислову кластеризацію ми розуміємо як «концентрацію та спеціалізацію агропромислового виробництва з формуванням на території замкнутих продуктових ланцюгів, «виробництво, зберігання, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції» на засадах інтеграції для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості».

В українському законодавчому полі агропромислові формування кластерної організації можуть створюватися у вигляді:

- простого товариства – об'єднання підприємств, що діє на основі договору про спільну діяльність (пакету двосторонніх договорів) без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів її учасників (аналог з радянської практики – НВО або РАПО);

- як об'єднання підприємств асоціативного типу – юридичні особи, що створені відповідно до законодавства (аналог з радянської практики – трести радгоспів).

Зрозуміло, що радянську практику формування конкурентоспроможних агропромислових об'єднань потрібно адаптувати до нових економічних реалій. При цьому доцільно використати уже достатньо накопичений міжнародний досвід.

Так, в країнах ЄС, Канаді, Австралії, США та інших країнах з розвинутим сільським господарством особлива роль в організації великотоварного конкурентоспроможного агропромислового виробництва належить не корпоративним об'єднанням, в основу діяльності яких покладена концентрація власності, а кооперативно-асоціативним об'єднанням самостійних сільськогосподарських підприємств, створюваних для спільної діяльності по просуванню їхньої продукції на ринках. Це об'єднання кластерної організації, в основу якої покладені державно-приватне партнерство і міжгосподарське самоврядування. Оптова реалізація більше 2/3 сільгосппродукції в цих країнах здійснюється не через комерційних посередників, а завдяки діяльності самоврядних господарських або державно-господарських об'єднань.

Доцільно вивчити також досвід кластерних ініціатив, що реалізуються в різних регіонах Російської Федерації. Так, в Белгородській області за активної участі особисто губернатора та з залученням Всеросійського науково-дослідного інституту економіки сільського господарства і інших наукових установ результативними є ініціативи з формування молочного, м'ясного та птахівничого кластерів [6].

За результатами наших досліджень, в українському законодавчому полі можуть створюватися три типи великотоварних агропромислових об'єднань кластерної організації:

1. Самоврядне продуктове агропромислове об'єднання суб'єктів господарювання. Мета об'єднання такого типу: здійснення спільної господарської діяльності на інноваційній

основі по виробництву і просуванню на ринок певних видів агропродовольчої продукції.

Кластероутворюючий блок цього об'єднання складають технологічно взаємопов'язані, в рамках продуктового ланцюга, підприємства і господарства, розміщені на територіях сусідніх районів і навіть областей. Внутрішню інфраструктуру можуть складати спільна маркетингова служба, агросервісні та транспортні підприємства тощо, які забезпечують просування сільськогосподарської продукції і продовольства по продуктовому ланцюгу в тих ланках, які не в змозі забезпечити окремі учасники об'єднання. Зовнішнє інфраструктурне забезпечення діяльності кластера забезпечують спеціалізовані наукові центри, дорадчі служби та агроконсалтингові фірми; банки і страхові компанії; органи місцевого самоврядування та державної влади, громадські організації. Управління діяльністю здійснює Рада учасників, а основну організаційну роботу – головне (або спільне) підприємство у співпраці з регіональними (обласними, районними) управліннями агропромислового розвитку, іншими органами управління галуззю та громадськими організаціями.

Нижче приводяться опрацьовані нами орієнтовні організаційні структури (моделі) найбільш характерних продуктових кластерних об'єднань, тих з них, які уже організовані і функціонують на практиці, або є перспективними [7].

Так, орієнтовна організаційна структура сільського мінікластера з виробництва кролятини за участю господарств населення приведена на рис 2.

Історія формування цього мінікластера наступна. Приватне підприємство, що спеціалізувалося на виробництві кролятини, відбудувало занедбані приміщення ферми, яка розташована у одному із сіл Маньківського району Черкаської області.

За консультаційної підтримки Аграрного центру та організаційної підтримки з боку Маньківської райдержадміністрації, налагодило вирощування і забій кролів за французькою технологією. З часом виробничі потужності ферми були освоєні, а проте налагоджені підприємцем канали збуту дозволяли збільшити обсяги реалізації кролятини. Тоді підприємець уклав договори про ведення спільної діяльності з

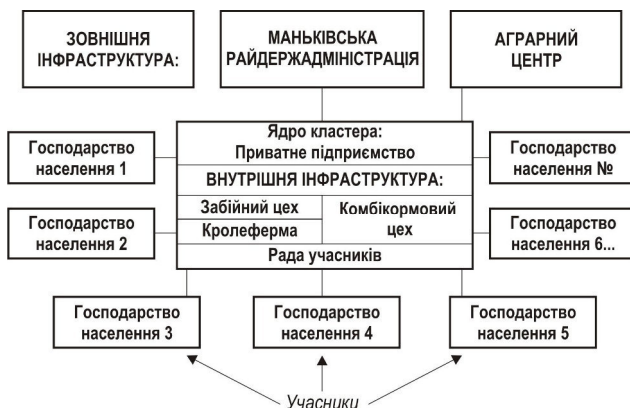

Рис. 2. Організаційна структура сільського міні кластера з виробництва кролятини за участю господарств населення

Джерело: Опрацьована авторами на основі аналізу практичного досвіду і опубліковано в [7]

господарствами населення цього села. За умовами договору, які були озвучені і узгоджені з жителями села, підприємець надав у користування бажаючим господарствам населення клітки для утримання кролів за цією технологією і організував постачання комбикормів, які він виготовляв у власному комбикормовому цеху. Господарства ж населення взяли на себе зобов'язання вирощувати кролів і здавати їх на забійний цех підприємства. Облік спільної діяльності з вирощування кролів здійснювався приватним підприємством, а взаєморозрахунки здійснювалися на взаємовигідній основі. Таким чином, поступово склалися довгострокові взаємовигідні виробничі стосунки між приватним підприємством і сільськими жителями на основі передбаченого Цивільним Кодексом України механізму спільної діяльності без створення юридичної особи. В результаті підприємство збільшило масштаби свого бізнесу, а господарства населення крім зайнятості отримали постійне джерело збільшення своїх доходів.

Типові організаційні структури мінікластерів з виробництва продукції овочівництва, тваринництва тощо за участю сімейних ферм відпрацьовані у Белгородській області Російської Федерації у рамках реалізації обласної програми «Семейные фермы Белогорья».

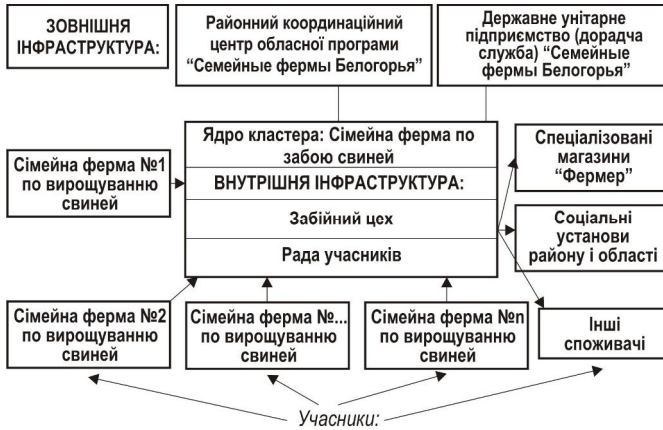

Рис. 3. Організаційна структура районного мінікластера з вирбництва з виробництва свинини за участю сімейних ферм (Білгородська область, РФ)

Джерело: Опрацьована авторами на основі аналізу практичного досвіду

Так, на рис. 3 приводиться організаційна структура мінікластера з виробництва свинини, з діяльністю якого автори ознайомилися, відвідавши, за сприяння губернатора області, сімейне підприємство з забою свиней.

Її ядром є приватне підприємство по забою свиней, а органом управління – Рада учасників за участю представників райдержадміністрації. Спільна діяльність учасників організована на основі колективного договору про спільну діяльність.

В АПК України реалізуються проекти по створенню мережі оптових ринків. Покращити їх роботу та полегшити доступ до них сільського населення та сільськогосподарських виробників можна, налагодивши довгострокові прямі зв'язки адміністрації ринків з виробниками і споживачами сільськогосподарської продукції в рамках плодощового кластера. Орієнтовна організаційна структура такого об'єднання приведена на рис. 4.

Основна об'єднуюча ідея створення такого кластера – полегшити доступ первинних виробників сільськогосподарської продукції на оптовий ринок через міжгосподарські маркетингові групи і збутові кооперативи, а також формувати

попередні портфелі замовлень на постачання овочевої продукції потрібного асортименту та якості.

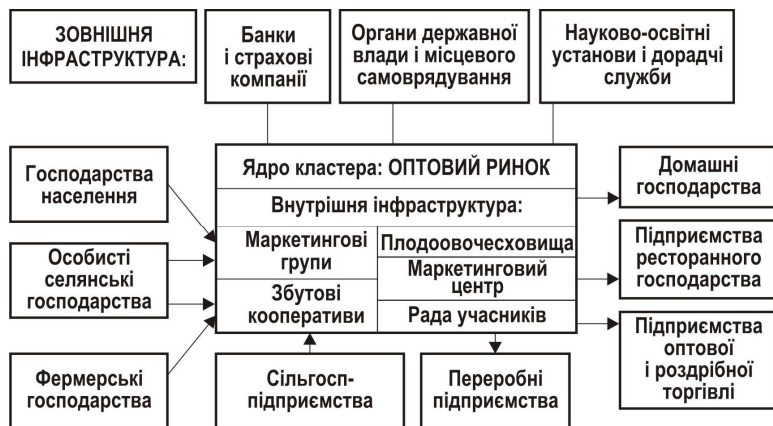

Рис. 4. Орієнтовна організаційна структура плодоовочевого кластерного об'єднання

Джерело: авторська розробка

2. Самоврядне науково-виробниче агропромислове об'єднання виробників тієї або іншої інноваційної продукції для аграрної сфери. Це інноваційний кластер, основне призначення якого полягає в забезпеченні інноваційного розвитку його учасників та організації постачання наукоємних товарів (насіння, худоби, технологій тощо) товарним господарствам і господарства населення (рис. 5).

Кластероутворюючий блок тут утворюють виробники інноваційної продукції для села: наукові установи, спеціалізовані сільськогосподарські підприємства, підприємства сільгоспмашинобудування, хімічної промисловості тощо, що взаємодіють на основі прямих зв'язків. Внутрішня інфраструктура тут може бути представлена бізнес-центром або технопарком, які забезпечують просування наукоємної продукції до споживачів. Зовнішнє інфраструктурне забезпечення звичайно складають агроконсалтингові фірми; банки і страхові компанії; органи місцевого самоврядування та державної влади, громадські організації. Управління

діяльністю здійснює Рада учасників, а основну організаційну роботу – регіональний науковий центр або університет у співпраці з регіональними (обласними) управліннями агропромислового розвитку та органами управління галуззю.

Рис. 5. Модельна організаційна структура інноваційного кластера

Джерело: розробка автора

Такого типу інноваційні кластери доцільно формувати у процесі реформування діяльності аграрної науки і освіти.

3. Самоврядне територіально-виробниче агропромислове об'єднання (районне).

Для активізації участі підприємств агробізнесу у формуванні та реалізації державної аграрної політики шляхом розбудови ефективної системи самоврядування, налагодження державно-приватного партнерства та виконання програм розвитку сільського господарства на місцевому рівні управління АПК в перспективі доцільно формувати територіально-виробничі кластерні об'єднання (рис. 6).

Метою діяльності організаційно-управлінської структури цього типу має стати надання організаційно-управлінських послуг щодо забезпечення конкурентоспроможності його учасників за рахунок раціонального використання сільсько-

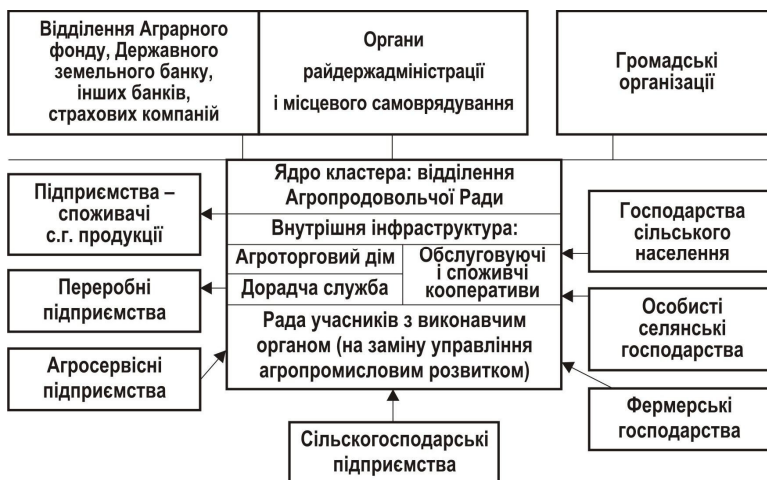

Рис. 6. Перспективна організаційна структура територіально-виробничого (районного) агропромислового об'єднання

Джерело: розробка автора

господарського потенціалу сільської території та розвитку регіонального (районного, обласного) агропромислового комплексу на основі розробки стратегій, середньострокових або й довгострокових програм, які передбачають використання переваг регіону шляхом концентрації і спеціалізації виробництва, а також реалізацію заходів програм завдяки об'єднанню зусиль та фінансів учасників.

Кластероутворюючий блок тут утворюють розміщені на території (в районі) підприємства і господарства з виробництва сільськогосподарської продукції та її переробки, а також обслуговуючі структури для агропромислового виробництва. Внутрішню інфраструктуру можуть формувати:

- структури забезпечення інноваційного розвитку – регіональні центри наукового забезпечення та сільськогосподарські дорадчі служби;
- структури маркетингового забезпечення – маркетингові групи, обслуговуючі кооперативи, спільні маркетингова служба, агросервісні та транспортні підприємства тощо.

Зовнішнє інфраструктурне забезпечення складатимуть: відділення Аграрного фонду, Земельного банку, інші банки і страхові компанії; органи місцевого самоврядування та

державної влади, громадські організації. Управління діяльністю здійснює Рада учасників, а основну організаційну роботу – відповідне територіальне відділення Агропродовольчої (громадської) ради, а в якості виконавчого організуючого органу – відповідне управління агропромислового розвитку, на яких і має бути покладена основна організаційна робота щодо організації самоврядних територіально-виробничих кластерних об'єднань.

Розвиток кластерної організації агропромислового виробництва стримують, а подекуди і унеможливають, наступні недоліки:

- недостатня ефективність органів управління агропромисловим виробництвом у створенні економічних, законодавчих умов для організації спільної діяльності на кластерних засадах;

- відсутність довгострокового планування щодо розвитку агропромислового виробництва. Тому органам управління агропромисловим розвитком на місцях потрібно спільно з органами місцевого самоврядування та господарюючими суб'єктами розробляти стратегії і середньострокові програми розвитку агропромислового виробництва, побудовані на використанні переваг територій і їх ресурсів (земельних, природно-кліматичних, просторового розміщення тощо), використовуючи при цьому кластерні підходи до формування «точок зростання» з використанням інструментів концентрації, спеціалізації та кооперації агропромислового виробництва, а також економічних важелів спрямування розвитку;

- при існуючому податковому законодавстві кластерні об'єднання в економічному плані дещо поступаються «агрохолдингам», тим з них, що уникають подвійного оподаткування шляхом поглинання сільськогосподарських підприємств з організацією структурних підрозділів, підзвітних лише головній структурі, яка сплачує податки по місцю реєстрації (зазвичай у містах). Кластерні ж формування такої можливості позбавлені, так як вони об'єднують господарюючих суб'єктів із збереженням їх юридичної самостійності. Тому ця норма також потребує врегулювання;

- кластерна організація розвитку неможлива без самоврядної організації управління. Отже, потрібно вибудовувати дієву мережу органів міжгосподарського та

громадського самоуправління галуззю, передавши на цей рівень ряд функцій і повноважень державного управління, а також фінансово стимулювати сільгоспвиробників об'єднуватися для спільної господарської діяльності.

Кластерний підхід до організації розвитку перспективний не тільки з огляду на забезпечення розвитку агропромислового виробництва, а і з погляду забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

Так, в тій же Белгородській області на основі кластерного підходу розроблена концепція розвитку соціальної інфраструктури сіл. В її рамках планується створення багатоконпонентного соціального кластера в 287 поселеннях. Його основними функціями є благоустрій територій, розвиток медичної, освітньої сфер, модернізація транспортної і телекомунікаційної мереж, поліпшення побутового і торговельного обслуговування жителів області. Основна мета створення такого кластера – збереження сільського укладу життя [7].

Разом з тим наше концептуальне бачення соціальної кластеризації як способу концентрованого соціального облаштування сільських жителів дещо відрізняється від приведеного.

Соціально-економічну кластеризацію ми розглядаємо як *«облаштування сільських поселень і територій з сучасними агропромисловою, агросервісною, житловою та культурною зонами (з формуванням агромістечок, або курортних зон, або приміських (спальних) поселень, або інших характерних для території брендів) на засадах економічної самодостатності її сталого розвитку територій»*.

Розбудова сучасних сільських поселень в місцях концентрації агропромислової інфраструктури, а отже і робочих місць – чи не єдиний шлях створення достойних умов проживання людей на селі з огляду на тенденції занепаду сіл та обмежені можливості державного бюджету.

По цьому шляху іде Білорусія, в якій по всій країні на базі крупних агропромислових підприємств хоч і повільно, розбудовуються агромістечка.

Висновки. Доцільно цілеспрямовано формувати агропромислові кластери з високим рівнем спеціалізації та концентрації провідних в регіонах галузей агропромислового виробництва для найповнішого використання природних і

просторових переваг сільської території, й на цій економічній базі розбудовувати соціально-економічні кластери для створення достойних умов життєдіяльності сільських жителів і формування привабливого обличчя українського села.

Перехід на кластерну організацію розвитку агропромислового виробництва та сільських територій має знайти відображення в аграрній і соціальній політиці держави та органів місцевого самоврядування на всіх рівнях управління розвитком регіонів як довгострокове програмне завдання, успішне виконання якого потребує координації зусиль виробничих формувань, органів місцевого самоврядування, регіонального і державного управління, науки і освіти, спрямування їх складених коштів на досягнення визначених для кожного агропромислового й соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів.

Бібліографія

1. Портер М. **Конкуренция** /М.Портер; [пер. с англ.]. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2001. – 495 с.
2. **Розвиток аграрних холдингових формувань та заходи з посилення соціальної спрямованості їхньої діяльності** / [Дупенко Ю.О., Кропивко М. Ф., Малік М.Й. та ін.]; за ред. М. Ф. Кропивка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 50 с.
3. Литвин В. М. **Спроби реформ у народному господарстві**. Режим доступу: www.lytvyn-v.org.ua / Розділ: Україна 2004. Події. Документи. Факти.
4. **Управління районним агропромисловим комплексом** / [В. В. Юрчишин, В. М. Малес, О. В. Крисальний та ін.] ; за ред. В. В. Юрчишина. – К. : Урожай, 1986. – 176 с.
5. Романов А., Арашуков В. **Формирование агропромышленных кластеров в России** / А. Романов, В. Арашуков // АПК: экономика, управление. – 2008. – № 3. – С. 41–45.
6. **Досвід Белгородської області Російської федерації по управлінню земельними ресурсами і розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва** (2-ге видання) (на рос. мові) / Саблук П. Т., Савченко Є. С., Кропивко М. Ф., Ходаківська О. В. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 82 с.

Рецензент: д.е.н., професор Павлов В.І.